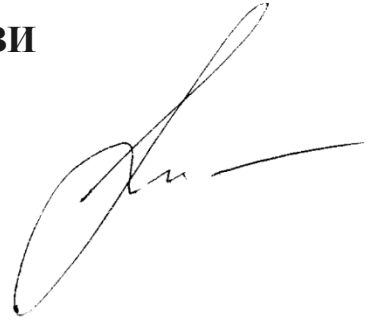

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Шумицька Галина Василівна

УДК 81'272(477.87)"1991/2020"

**МОВНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ В 1991—2020 РОКАХ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР МОВНОЇ ПОЛІТИКИ**

Спеціальність 10.02.01 — українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ — 2021

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови Національної академії наук України.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Масенко Лариса Терентіївна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Степаненко Микола Іванович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка, ректор;

доктор філологічних наук, професор
Яворська Галина Михайлівна,
Національний інститут стратегічних
досліджень, головний науковий
співробітник;

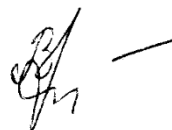
доктор філологічних наук, професор
Шумарова Наталія Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри мови та стилістики.

Захист відбудеться ___ березня 2021 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті Інституту української мови НАН України (<http://www1.nas.gov.ua/INSTITUTES/IUM/Pages/default.aspx>).

Автореферат розіслано «   » лютого 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

В.М. Фурса

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Закарпаття як найзахідніший український регіон вирізняється унікальністю мовнополітичної ситуації, зокрема й сучасної, з різних причин. По-перше, поширені тут говори, належачи до найархаїчніших у карпатській групі діалектів південно-західного наріччя, характеризуються збереженням деяких давніх елементів фонетики, граматики, лексики тощо, з одного боку, та наявністю численних запозичень із сусідніх мов, з іншого. Цей чинник упродовж тривалого часу слугує підґрунтям для спроб витворити на основі місцевого говору «нові» мови, передусім «русинську». По-друге, аспекти сучасної мовної політики тут кваліфікують з позицій історичної ретроспективи: у періоди, коли ця територія належала одночасно різним державам, могли бути докорінно протилежні одне одному мовнополітичні прагнення, які частково зберігаються й дотепер. По-третє, з огляду на розташування, давню багатомовність регіон постійно перебуває в епіцентрі різних геополітичних стратегій, зокрема й спрямованих іззовні на розподіл української території, а мовне питання — в арсеналі найдієвіших засобів досягнення мети. Крім того, у сучасних вітчизняних соціолінгвістичних працях особливу увагу звернено на взаємодію української та російської мов і недостатньо вивчений, особливо в 90-х рр. ХХ — початку ХХІ століть, «угорський» та «румунський» вектори, що, припускаємо, і призвело до хвилі обурення в регіоні (значною мірою маніпулятивною) у зв'язку з наданням належної уваги цьому питанню у 2017 році (прийняттям Закону України «Про освіту», зокрема ст. 7).

Першою спробою узагальнення теорії мовної політики в українському мовознавстві вважають працю І.І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» (1935). За радянської доби проблемам мовної ситуації та мовної політики в УРСР було присвячене ґрунтовне соціолінгвістичне дослідження І.М. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965), яке ввійшло до мовознавчого дискурсу вже за доби незалежності України. Фундаментальне дослідження мовної політики, що її провадила більшовицька влада на теренах УРСР, а також адміністрації інших держав, до яких уходили українські землі, належить Ю.В. Шевельову — це праця «Українська мова в першій половині ХХ століття (1900–1941): Стан і статус» (1987), яка мала значний вплив на становлення української соціолінгвістики після кількох перевидань в Україні в 90-х рр. ХХ та початку ХХІ століть.

Зазначеній проблематиці більшої уваги надавали дослідники наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.: статус і стан української мови досліджували Б.М. Ажнюк, Л.О. Белей, Л.Л. Белей, Б.К. Галас, Т.М. Бурда, К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, О.М. Данилевська, В.М. Денисенко, А.П. Загнітко, О.В. Зарецький, С.Я. Єрмоленко, М.П. Кочерган, О.М. Куць, Л.Т. Масенко,

Г.П. Мацюк, О.В. Мишанич, М.І. Мушинка, Л.П. Нагорна, В.В. Німчук, Я.К. Радевич-Винницький, О.Г. Руда, С.О. Соколова, Л.О. Ставицька, М.І. Степаненко, М.І. Сюсько, О.О. Тараненко, О.Б. Ткаченко, Н.С. Трач, І.Д. Фаріон, С.С. Черничко, П.П. Чучка, Ю.І. Шевчук, Н.П. Шумарова, Г.М. Яворська, М.І. Ярмоленко та ін., серед зарубіжних учених — Л. Біланюк, Ю. Бестерс-Дільгер, Г. Бідер, Б. Баурінг, М. Мозер та ін.

Сучасній мовній політиці в Україні присвячено і низку досліджень з історико-політологічного погляду, зокрема: В.В. Заблоцького «Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації» (2007), Н.В. Кондратенко «Український політичний дискурс. Текстуалізація реальності» (2007), В.М. Скляра «Еволюція етномовних процесів в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.» (2010), В.А. Каспрука «Мовна політика — це проблема безпеки України» (2010), М.І. Давидюка «Як працює путінська пропаганда» (2016), В.В. Коцура «Угорська національна меншина у поліетнічному просторі України ХХІ століття: мовний чинник» (2018) та ін.

Комплексне дослідження етнополітичних, етнокультурних та етноконфесійних процесів на Закарпатті в історичній рестроспективі представлено в колективній монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» (2008), а також двомовному (українсько-угорському) науковому виданні «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» (2010).

Актуальність реферованого дослідження про особливості мовнополітичної ситуації на Закарпатті в період 1991–2020 рр., тобто фактично від Закону «Про мови в УРСР» до Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» зумовлена тим, що в ньому вперше в лінгвоукраїністиці запропоновано об'єктивне окреслення шляхів утвердження української мови у статусі державної у взаємодії з розвитком мов національних меншин у багатомовному регіоні України. Саме такий підхід до вивчення мовної ситуації, чинників її формування і важелів змін може забезпечити дієвість мовної політики держави загалом.

Крім того, територія сучасної Закарпатської області здавна є зручним плацдармом для відпрацювання різних політтехнологій, зокрема й заснованих на так званому «мовному питанні». Як Російська Федерація, так і ті країни, з якими Україна межує на західних кордонах і з якими має давні історичні зв'язки, роками застосовують маніпулятивні технології, пов'язані з інспірацією мовного конфлікту. Саме тому вивчення регіонального виміру мовної політики у її зв'язку з мовною ситуацією на Закарпатті як прикордонному регіоні з компактним проживання етноспільнот потребує пильної уваги як науковців, так і владних структур — українських та європейського співтовариства, а пошук

взаємовигідних рішень для безпечного транскордонного співробітництва актуальний кожній зі сторін.

Мета дослідження — відстежити мовнополітичні тенденції на Закарпатті впродовж 1991–2020 років з огляду на загальноукраїнський контекст, визначити шляхи утвердження української мови як державної у взаємодії з мовами національних меншин.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких основних **завдань**:

- з’ясувати специфіку терміна «мовна політика» в загальноукраїнському та регіональному контекстах, узявши за основу його значення в системі термінологічно-поняттєвої парадигми;
- проаналізувати основні українські законодавчі ініціативи в галузі мовної політики, акцентувавши на тих правових нормах, які регулюють порядок застосування державної та інших мов (зокрема мов національних меншин) в Україні;
- визначити характерні ознаки мовнополітичної ситуації в Україні в різні періоди розвитку її незалежності з огляду на постать президента та обраного ним вектора провадження мовної політики в державі, зокрема на Закарпатті як найзахіднішому її регіоні, на основі аналізу досліджень цілеспрямованого впливу владних органів на мовні питання українського державного буття впродовж XX — початку XXI століть та власних спостережень, ґрунтованих на опрацюванні регіональних архівних матеріалів з 1991 до 2020 року;
- дослідити роль засобів масової інформації в реалізації державної мовної політики та висвітленні мовнополітичної ситуації на теренах України, з’ясувати мовнополітичну зорієнтованість сучасних закарпатських ЗМІ, зокрема новинних сайтів, як індикатора мовної ситуації в Україні;
- проаналізувати регіональну рецепцію мовних новацій в освітній сфері після 2016 року: позиції представників органів місцевої влади та самоврядування, керівництва шкіл та інших закладів освіти, учителів, батьків учнів, представників громадських організацій, місцевих політичних партій, роботодавців у місцях компактного проживання представників угорської та румунської національних меншин у Берегівському, Виноградівському, Ужгородському, Тячівському, Рахівському районах Закарпатської області щодо сприйняття ними статті 7 Закону України «Про освіту»;
- визначити рівень вивчення української мови на Закарпатті у школах з українською мовою навчання та навчанням мовами національних

меншин на основі комплексного аналізу результатів зовнішнього незалежного оцінювання 2017–2019 рр.;

- оцінити спроби створення в регіоні нової організаційно-освітньої моделі навчального закладу з навчанням кількома мовами як нової освітньої парадигми, вироблення концепції багатомовної освіти в Україні як інструменту розв'язання проблеми якості вивчення державної мови представниками національних меншин.

Об'єкт дослідження — мовна ситуація на Закарпатті часів незалежності України (1991–2020 рр.) та чинники її формування.

Предмет дослідження — процеси утвердження української мови як державної у взаємодії з мовами національних меншин на Закарпатті.

Джерельну базу дослідження становлять: 1) нормативно-правові акти, що стосуються мовної сфери, за 1991–2020 рр. (закони України, рішення Конституційного Суду України, укази Президента України, державні програми, галузеві програми тощо) (38 позицій); 2) документи Державного архіву Закарпатської області та архіву Закарпатської обласної ради за 1991–2020 рр. (42 позиції); 3) результати ЗНО з української мови та літератури випускників шкіл Закарпатської області за 2017–2019 рр.; 4) результати опитувань, проведених 2018 р. в Берегівському, Виноградівському, Ужгородському, Тячівському, Рахівському районах у рамках проєкту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації на Закарпатті»: 81 глибинне інтерв'ю з респондентами різних категорій (15 із представниками органів місцевої влади та самоврядування; 15 із керівниками шкіл та інших закладів освіти; 15 з учителями шкіл; 7 із батьками учнів (шкіл із мовами навчання національних меншин та шкіл з українською мовою навчання); 7 з учнями старших класів загальноосвітніх шкіл (з мовою навчання меншин та з українською мовою навчання); 6 зі студентами; 6 із представниками громадських організацій національних меншин; 5 із роботодавцями; 5 із місцевими представниками політичних партій) та 270 формалізованих інтерв'ю (100 з учнями шкіл з українською мовою навчання та мовами навчання національних меншин (середній вік респондентів — 16 років; 13% респондентів проживають в обласному центрі, 38% — у селі, 49% — у місті), 100 з батьками учнів шкіл з українською мовою навчання та мовами навчання національних меншин (середній вік респондентів — 40 років; 20% респондентів проживають в обласному центрі, 37% — у селі, 43% — у місті, селищі), 70 зі студентами Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (м. Берегово), Ужгородського національного університету (їхній середній вік — 18,9 років; 30% із них ідентифікують себе як угорці, 70% — як українці); 4) матеріали

медійного простору, зокрема регіонального, мовнополітичного спрямування за 2017–2020 рр. (161 позиція).

Методи дослідження. Основним методом є *описовий*, що передбачає спостереження, зіставлення, узагальнення та інтерпретацію отриманих фактів. Поєднано традиційні для теорії соціальних комунікацій *моніторинг* та *ретроспективний аналіз медіа, аналіз нормативних документів і праць провідних соціолінгвістів*, а також *архівних документів*, що стосуються проблем мовної політики. Використано *бібліографічно-описовий метод* і *метод контент-аналізу* новинних інтернет-ресурсів Закарпаття та *метод кількісних підрахунків* для оброблення результатів опитування та результатів ЗНО, а також *методи сучасної соціолінгвістики (анкетування, інтерв'ювання, включене спостереження, моніторинг джерел, спеціалізованих на висвітленні мовної політики)*.

Наукова новизна виконаного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше в українському мовознавстві запропоновано концепцію регіонального виміру мовної політики на Закарпатті з огляду на загальноукраїнський суспільно-політичний контекст. Визначено роль засобів масової інформації, передусім інтернетового медійного лінгвопростору, у формуванні регіональної мовнополітичної ситуації; уведено до наукового обігу важливі архівні джерела з мовного питання на Закарпатті після 1991 року; проведено комплексний аналіз результатів зовнішнього незалежного оцінювання 2017–2019 рр. як індикатора мовної компетентності його учасників; узагальнено результати дослідження сприйняття в регіоні освітніх мовних новацій через опитування різних категорій респондентів упродовж 2018 року; здійснено моніторинг експериментального досвіду впровадження елементів мультилінгвальної освіти в навчальних закладах України, зокрема й Закарпаття.

Теоретичне значення дисертаційної праці вбачаємо в тому, що в ній поглиблено трактування соціолінгвістичних понять «мовна ситуація» і «мовна політика» у зв'язку з результатами дослідження мовнополітичної ситуації у прикордонному регіоні з поліетнічним і багатомовним населенням, випрацювано методологічні принципи аналізу побутування на Закарпатті української мови як державної у взаємодії з мовами національних меншин. Запропонована концепція дослідження мовнополітичної ситуації, що передбачає аналіз у ретроспективі регіональних нормативно-правових актів та інших документів у їх зіставленні з відповідними законодавчими актами на державному рівні, а також послідовний і систематичний аналіз інформаційного та освітнього простору із застосуванням соціолінгвістичних методів слугуватимуть теоретичним підґрунтям для типологічних досліджень.

Практична цінність одержаних результатів полягає в можливості використання їх представниками органів державної влади й місцевого самоврядування для розроблення стратегії щодо провадження мовної політики в регіоні та для написання нових наукових праць, підручників, навчальних посібників із соціолінгвістики, історії української мови, а також у викладанні відповідних начальних курсів. Запропоновану концепцію аналізу мовної ситуації та мовної політики можна застосувати в дослідженнях особливостей мовної взаємодії в інших регіонах України.

Апробація результатів дослідження. Основні положення виконаного дослідження виголошено на:

- **4 міжнародних наукових конференція за кордоном:** «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (*Польща, 2018*); «Українці Румунії. Історія, сучасність та перспективи» (*Бухарест, Румунія, 2018*); «Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність» (*Сату Маре, Румунія, 2019*); «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (*Больцано, Італія, 2019*);
- **17 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях в Україні:** «Багатомовна освіта в Україні» (*Ужгород — Київ, 2015*); «Мова. Суспільство. Журналістика» (*Київ, 2016*); «Українські медіа в європейському інформаційно-комунікаційному просторі: історія, стан, перспективи» (*Ужгород, 2016*); «Таврійські філологічні читання» (*Київ, 2017*); «Таврійські філологічні читання» (*Київ, 2018*); «Українська література в загальноєвропейському контексті» (*Ужгород, 2018*); «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (*Київ, 2018*); «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (*Запоріжжя, 2019*); «Слов'янські діалекти в синхронії та діахронії» (*Київ, 2019*); «Мова. Суспільство. Журналістика» (*Київ, 2019*); «Закарпаття та Афон: духовно-культурні зв'язки» (до 120-річчя від дня народження ієросхимонаха Аввакума (Вакарова)) (*Ужгород, 2019*); «Багатомовна освіта в Україні: досягнення та виклики експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (*Київ, 2020*); «Фразеологія в контексті суміжних наук» на честь доктора філологічних наук професора Валерія Михайловича Мокієнка (до 80-річчя від дня народження) (*Ужгород, 2020*); «Новації і традиції перекладу: українські студії в європейському вимірі (присвячена Року Європи в Україні)» (*Київ, 2020*); «Результати впровадження Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті»» (*Київ, 2020*).

- **4** **всеукраїнських** наукових конференцій: «Формування соціокультурної компетентності вчителя: зміст, традиції, інновації» (Глухів, 2016); II Всеукраїнська науково-практична конференція (Вінниця, 2016); «Формування компетентностей на уроках української мови та літератури в умовах переходу до Нової української школи» (Ужгород, 2019); Всеукраїнська науково-практична конференція до 125-річчя від дня народження М.Т. Рильського (Київ, 2020);
- **14** тематичних круглих столів, нарадах, тренінгах, семінарах **міжнародного** та **всеукраїнського** рівня: круглий стіл у рамках проєкту «Багатомовна освіта в Україні» (Київ, 2016); круглий стіл «Можливості багатомовної освіти. Діалог: учні, школа, громада» в рамках проєкту «Багатомовна освіта в Україні» (Чернівці, 2017); круглий стіл, присвячений обговоренню шляхів імплементації статті 7 Закону «Про освіту» в рамках перебування міністра освіти та науки України Лілії Гриневич на Закарпатті (Ужгород, 2017); Третій діалог з обговорення можливих шляхів імплементації ст. 7 Закону України «Про освіту» в рамках Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Київ, 2018); круглий стіл «Сучасна мовна ситуація в Закарпатській області: стан і перспективи» у рамках реалізації ініціативи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою» в межах виконання проєкту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації на Закарпатті» (Ужгород, 2018); круглий стіл «Виклики на західних кордонах України: геополітичні, етнокультурні, ідеологічно-інформаційні» з ініціативи ЗО філії ВО «Рух захисту української мови» (Ужгород, 2018); круглий стіл «Мовна політика в полілінгвальному суспільстві: досвід Європейського Союзу» у рамках реалізації ініціативи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою» у межах виконання проєкту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації на Закарпатті» (Ужгород, 2018); VI діалоговий захід з обговорення можливих шляхів імплементації ст. 7 Закону України «Про освіту» «Дорожня карта: виклики та можливості для мов національних меншин» у рамках Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Ужгород, 2018); навчальний тренінг з методики CLIL у програмах з багатомовної освіти, співорганізований МОН України та офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин на підтримку експерименту МОН «Формування

багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Київ, 2018); нарада «Моніторинг Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті», співорганізована МОН України та офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин (Київ, 2019); навчальний тренінг з методики викладання другої мови у програмах з багатомовної освіти, співорганізований МОН України та офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин на підтримку всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Київ, 2019); тренінг з наставництва у програмах з багатомовної освіти, співорганізований МОН України та офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин на підтримку експерименту МОН «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Одеса, 2019); практичний семінар «Моніторинг Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності у дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» та практичні аспекти його застосування», співорганізований МОН України та офісом Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин на підтримку експерименту МОН «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» (Київ, 2019); круглий стіл «Досягнення та виклики експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» у Закарпатській області» (під егідою МОНУ та офісу ВКНМ ОБСЄ, Ужгород, 2020).

Публікації. З теми дослідження опубліковано 34 праці: 1 одноосібна монографія «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері» (Ужгород, 2019); підрозділи у 3 колективних монографіях: «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX — початок XXI століть)» (Львів, 2019), «Scientific developments of European countries in the area of philological researches» (Riga, 2020); «Успішні практики багатомовної освіти в Україні» (Київ, 2020); 3 підручники для закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою (у співавторстві) (Ужгород, 2018; Львів, 2019; Львів, 2020); 17 статей, надрукованих в Україні у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць (4 з них індексовані в

наукометричній базі **Index Copernicus**); 4 статті у виданнях за кордоном; 4 статті – додаткові публікації в Україні та 2 тез.

Особистий внесок здобувача. Матеріали дослідження, викладені в дисертації, підготовлено самостійно, вони є результатом власних наукових пошуків. У публікаціях, написаних у співавторстві, здобувачці належать випрацювання концепції, основний аналіз матеріалу, висновкові положення.

Як керівниця проєкту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації на Закарпатті» у межах реалізації ініціативи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій у співпраці з «Європейською правдою» у межах проєкту «Просування реформ в регіони» узагальнила його результати в індивідуальній монографії. Працюючи регіональним науковим консультантом експерименту МОН України «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» за підтримки офісу Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, узяла участь в узагальненні результатів упровадження багатомовної освіти в Україні. Співавторка шкільних підручників для 5, 6 та 7 класів з української мови для закладів середньої освіти з угорською мовою навчання.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і списку наукової літератури (435 позицій), додатків (Додаток А. Список публікацій за темою дисертації. Апробація результатів дослідження. Додаток Б. Архівні документи з мовного питання на Закарпатті. Додаток В. Результати ЗНО в Закарпатській та Чернівецькій областях з огляду на мову навчання / складання). Загальний обсяг — 600 с.; обсяг основного тексту — 418 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертаційної праці, сформульовано її мету й завдання, визначено об'єкт і предмет аналізу, схарактеризовано основні методи дослідження, з'ясовано наукову новизну, окреслено джерельну базу, зазначено особистий внесок авторки, теоретичне значення і практичну цінність одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дослідження, представлено структуру дисертації.

У першому розділі – «**Мовнополітичний дискурс в Україні періоду незалежності: загальноукраїнський і регіональний виміри**» – ідеться про феномен мовної політики як складник національної політики держави, про його залежність від базових принципів її функціонування: політичного, економічного, національного, культурного та ін. З огляду на те, що в науковій

літературі паралельно з терміном «мовна політика» вживають такі терміноназви, як *мовне будівництво*, *мовне планування*, роль держави в цих процесах очевидна, якими б вони не були: конструктивними, спрямованими на зміцнення комунікативних і соціальних можливостей конкретних мов, чи деструктивними, коли вживання мови обмежене або й заборонене.

Оскільки об'єктом мовної політики є передусім мовна поведінка її актуальних чи потенційних носіїв, різні мовнопланувальні заходи можуть досягти бажаного результату за умови глибокого вивчення реального стану мовної ситуації, її специфіки в регіональних вимірах. У зв'язку із цим уважаємо, що, крім уже усталеного в українській соціолінгвістичній традиції поняття «мовна ситуація», пов'язаного з функціонуванням мови (мов) у соціумі, доцільно послуговуватися терміном *мовнополітична ситуація*, пов'язаним передусім із реалізацією загальнодержавної мовної політики в регіонах у певний історичний період. На нашу думку, мовнополітична ситуація, позначаючи *мовне планування* і *мовне будівництво* на регіональному рівні, зумовлює мовну ситуацію, визначає чинники її формування і важелі змін. Відповідно відсутність чіткого мовнополітичного вектора у країні може призводити до ситуативного розхитування суспільних настроїв, з одного боку, і бути зручним цілеспрямованим маніпулятивним інструментом — з іншого.

В Україні як пострадянській, постколоніальній, постгеноцидній державі вже майже тридцять років поспіль гостро стоїть проблема відновлення повноцінного спілкування державною мовою після століть заборон та «радянізації», а також вироблення механізмів регулювання її використання у важливих сферах мовної діяльності й мовного виховання (насамперед у державному управлінні, освіті, засобах масової інформації тощо) та взаємодії з мовами національних меншин у багатомовному соціумі.

Зважаючи на те, що після ухвалення Закону України «Про освіту» 2017 року питання освіти національних меншин, зокрема мови навчання як одного з важливих аспектів мовної політики, що перебуває в епіцентрі дискусій на різних рівнях — регіональному, державному, міждержавному — й супроводжується різними маніпуляціями, постала потреба у зваженому, аргументованому підході до аналізу ситуації. Один із варіантів реалізації такого підходу, а саме дослідження статистичних даних у ретроспективі (через порівняння показників щодо кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин), засвідчує, що, попри тенденційні твердження про звуження прав представників національних меншин у зв'язку зі змінами в освітньому й мовному законодавстві України, після 1991 року кількість державних шкіл із угорською мовою навчання на Закарпатті не зменшилася, а

навпаки — зросла, що слугує переконливим доказом підтримки мов національних меншин в Україні на державному рівні.

Особливу увагу звернено на взаємодію державної мови й мови найбільшої національної меншини на Закарпатті в різні історичні періоди. Проаналізовано також задекларовані в законодавчих актах різних періодів положення щодо мови. Так, в Австро-Угорщині освітнє законодавство сприяло мадяризації руського населення Закарпаття, що чітко простежуємо і в зменшенні кількості шкіл із руською мовою навчання. У період Чехословацької Республіки мови національних меншин загалом мали значно сприятливіші умови для розвитку, однак держава йшла 20 років до того, щоб надати Підкарпатській Русі гарантовану конституцією автономію з можливістю врегулювання мовного питання сеймом. Час існування Карпатської України — надто короткий, щоб узагальнювати певні тенденції в питанні функціонування державної української мови та мов національних меншин. У період Угорського королівства була тенденція до підтримки угорської мови та формування / утвердження «угроруської». У радянський період загалом кількість шкіл з угорською мовою навчання зменшилася, в освітній сфері функціонувала переважно українська мова й спостерігалася тенденція до утвердження російської як «мови міжнаціонального спілкування».

У сучасній Україні актуальним є розроблення механізмів реалізації Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» — першого мовного закону часів незалежності, прийнятому 2019 року, оскільки саме непослідовність і хаотичність дій влади щодо визначення інституційної відповідальності за проведення й наслідки мовної політики впродовж майже 30 років якраз і є однією з причин її неефективності від самих початків незалежності України. Об'єкт правового регулювання — мови і мовні відносини — у державі є складним і різноманітним, тож потребує постійного адекватного реагування на проблеми, що постають у цій сфері, особливо коли йдеться про співіснування державної мови і мов національних меншин, які проживають компактними ареалами в кількох областях України, зокрема й Закарпатській.

Основні напрямки мовної політики незалежної України відображені в низці документів, поданих у дисертаційній праці хронологічно з короткими коментарями щодо вміщених у них правових норм, які регулюють порядок застосування державної та інших мов в Україні, оскільки з регіонального ракурсу важливо відстежити, наскільки збалансованим було це питання від початків незалежності України донині з позицій прийнятих нормативно-правових актів (у списку джерел наведені в підрозділі 1.3. «Законодавчі акти

України як регулятори мовної політики» подано нормативно-правові акти також хронологічно).

З огляду на історичний, геополітичний, економічний та культурний контекст розвитку України, зокрема й Закарпаття, недієздатні застарілі моделі мовного планування і мовного будівництва в Україні потрібно замінити на проактивну мовну політику у форматі поміркованої одномовності (імпонує модель «1+1+2», запропонована О.М. Демською: державна, рідна (якщо не державна), перша (*lingua franca*) та друга іноземні). Закцентовано на тому, що пріоритет української мови як державної (мови державного управління, навчання, засобів масової інформації, культурного процесу) є вкрай важливим, а підвищення мовного престижу — значно ефективнішою стратегією, ніж її насадження адміністративними методами.

Політику «відсутності мовної політики», яку досі провадять в уже незалежній Україні, треба замінити на постійну увагу політикуму до проблем мовного життя держави, передусім її регіонів, бо тільки так можна забезпечити гармонізацію відносин у суспільстві, що є передумовою сталого розвитку держави, забезпечення її територіальної цілості. Вивчення мовнополітичної ситуації в регіонах, зокрема прикордонних, сприятиме чіткішому осмисленню реалізації загальнодержавної мовної політики на місцевому рівні.

У другому розділі – **«Мовнополітична ситуація на Закарпатті в умовах пострадянських суспільних трансформацій»** – проаналізовано мовнополітичну ситуацію на Закарпатті в період незалежності України до Помаранчевої революції, відзначено складність і неоднозначність періоду як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Незважаючи на щоразу нові спроби реалізації геополітичної концепції т.зв. «русского міра», спрямовані на втручання Російської Федерації у справи суверенних держав для нібито захисту «співвітчизників», яких, усупереч будь-якій правовій логіці, ототожнюють з російськомовними громадянами на пострадянському просторі, певних успіхів в утвердженні української мови як державної було досягнуто: розширилася сфера її вжитку в адміністрації, освіті, науці, з'явилося більше української преси й книжок, у закладах вищої освіти був упроваджений обов'язковий іспит з української мови й обов'язковий курс ділового українського мовлення тощо. Водночас у суспільстві спостерігалось намагання певних політичних кіл нагнітати протистояння нібито на мовному ґрунті, хоч і дотепер ідеться насправді про опозицію ідентичностей та цивілізаційних орієнтацій. Варто наголосити, що формування етнокультурної єдності в Україні належить до складних завдань, що спричинено її поліетнічністю, умовами історичного розвитку регіонів тощо.

Мовна політика в Україні до 2005 року мала здебільшого декларативний характер. Законотворчу діяльність у цій сфері дещо активізовано після 2000 року: було створено і зареєстровано понад десять проєктів закону про мову, які передбачали різні принципи розподілу сфер функціонування між мовами України. Здорові ініціативи, які почали реалізовувати в цей час, як-от: створення мовного сектору у структурі секретаріату Кабінету Міністрів України, затвердження нового правопису й утворення Державного департаменту мовної політики у структурі Держтелерадіо тощо – відповідні політичні сили різними способами пригнічували: мовний сектор проіснував менше року, скликану на січень 2001 року міжнародну правописну комісію за участі видатних мовознавців в останній момент було скасовано розпорядженням Президента України, а його Указ «Про вдосконалення забезпечення реалізації державної мовної політики», у якому йшлося про утворення Державного департаменту мовної політики, так і не був виконаний.

На Закарпатті в перші роки незалежності України склалася неоднозначна ситуація у сфері української культури, освіти та функціонування української мови: відчутних позитивних зрушень у впровадженні Закону «Про мови в Українській РСР» не було, чимало уваги надано подальшій реалізації ідеї створення на Закарпатті т. зв. «русинської» національності, хоч цю ідею більшість науковців Ужгородського державного університету вважала політично шкідливою і соціально небезпечною. 1992 року Закарпатська обласна рада зверталася до центральних органів влади з пропозицією записувати в паспорти закарпатців національність «русин», а у виданому того ж року представником Президента України в Закарпатській області розпорядженні «Про реалізацію в області законів України «Про мови в Українській РСР» та «Про національні меншини в Україні» було зазначено, що в місцях компактного проживання представників національних меншин застосовуються двомовні назви установ, організацій тощо.

Усвідомлюючи важливість конструктивності міжетнічних взаємин у регіоні, науковці-історики Ужгородського державного університету, у якому найбільше зосереджений науковий потенціал краю, 1992 року зверталися з листом «Про поглиблене вивчення національних відносин на Закарпатті» до Закарпатської ОДА: опрацьовані архівні документи засвідчують, що в обласній адміністрації підтримали проведення вченими УжДУ та окремих академічних установ ґрунтовної наукової розробки «Національні відносини на Закарпатті: стан, тенденції, проблеми і шляхи стабільного розвитку», проте фінансування на це не було виділено. Уважаємо, що виконання таких наукових проєктів на часі й тепер і їх потрібно фінансувати з державної скарбниці України, а не лише

з грантових коштів, оскільки вони стосуються пріоритетних державних інтересів.

Зусиллями науковців кафедри української мови 1992 року було проведено науково-практичну конференцію «Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні», результати якої тоді були дуже вагомими, а прийняті на ній звернення до Президента України, Верховної Ради України, громадськості краю цінні й актуальні донині.

Цей та інші важливі заходи, зініційовані переважно науковцями краю, досягли поставленої мети: більшість українського населення Закарпаття в аналізованій період вільно володіє (і користується) українською літературною мовою, яка в умовах незалежної держави стала тут визначальною в суспільно-культурній комунікації.

На основі статистичних даних перепису населення 2001 року встановлено, що 81% жителів Закарпатської області рідною вважають українську мову; з-поміж мов національних меншин на першому місці — угорська: вона є рідною для майже 13% населення регіону, на другому — російська (майже 3%), на третьому — румунська (2,6%). Кількість жителів, які визначили себе русинами та вказали як рідну мову «русинську», становить 0,54% від загальної кількості жителів.

Щодо «русинського руху», який поживався від перших днів незалежності України, то закарпатські науковці акцентують винятково на його політичних цілях: «Як тільки Україна заговорила про волю до суверенітету, КПРС і КДБ одразу взялися за реанімацію русинства за рецептом Магочі. З небаченою поспішністю на Закарпатті було засновано й відразу зареєстровано «Общество подкарпатських русинув», яке проголосило корінне українське населення Закарпаття окремим русинським народом зі своєю русинською мовою і культурою й повело боротьбу за відокремлення краю від України» (Балега Ю.І. «Русинська» чи руська мова наша? *Українська мова на Закарпатті у минулому й сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року)*. Ужгород, 1993. С. 49–56). Активна участь проугорських, проросійських, прочехословацьких, прорумунських організацій у домаганнях автономного статусу Закарпатської області в цей період засвідчує політичні й економічні інтереси до Закарпаття як Європи, так і колишньої радянської імперії.

Водночас висловлювали думку про те, що «русинський рух» потрібно розглядати як явище багатопланове, уважно вивчати і не спрощувати становища посиленнями на те, що єдиною, мовляв, причиною цього руху є інспірація ворожими демократичній Україні внутрішніми чи зовнішніми силами.

Аналіз опрацьованих архівних матеріалів засвідчує, що обласні органи влади в зазначений період, з одного боку, стежили за дотриманням балансу в питанні функціонування державної мови та мов національних меншин в області, передусім в освітній сфері, з іншого боку, припускаємо, що гострі «мовні» дискусії, які виникнуть 2017 року в регіоні, мали ще тоді підготовлені майданчики, зокрема на рівні прийнятих в області рішень. Неоднозначно сприймаються, наприклад, сформульовані в освітній програмі 2003 року завдання на кшталт *«здійснювати скоординовані заходи щодо забезпечення реалізації права національних меншин області на національно-культурну автономію»* (виділ. Авт.) тощо.

Постійно актуальними в регіоні є питання освіти національних меншин, які проживають на Закарпатті, особливо угорської, і часто їх порушення супроводжується різними інсинуаціями з політичним підтекстом. 1996 року відповідно до ліцензійних документів МОН України в м. Берегові Закарпатської області починає працювати унікальний для нашої країни вищий навчальний заклад — Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, який фінансує переважно сусідня Угорщина. Він є освітнім та своєрідним науково-ідеологічним центром угорської меншини Закарпаття, особливо тієї її частини, яка тяжіє до найбільш впливової громадсько-політичної організації місцевих угорців — Товариства угорської культури Закарпаття (KMKSZ). Зазначимо, що фінансування двох важливих напрямків – освіти й громадських організацій – з боку Угорщини досить суттєве: за даними 2019 року, у період 2011–2018 рр. Фондом ім. Бетлена Габора закарпатських угорців профінансовано на понад 55 млн доларів: найбільше з них, понад 27 млн доларів, перераховано на Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II (м. Берегово). Імовірно, не меншим воно було і до того.

Щодо стану засобів масової інформації, то обласні органи влади ретельно відстежували медійний контент, зокрема і на предмет толерантності до керівництва держави, а очільники друкованих органів у дусі радянських традицій виступали зі спільними заявами, що може свідчити про їхню керованість, підконтрольність, з одного боку; а з іншого – про те, що ще працював механізм притягнення до відповідальності за надруковане в медіа.

У третьому розділі – **«Спроба апробації на теренах Закарпатської області моделі мовної сепарації через регіоналізацію мов»** – зазначено, що з 2005 до 2009 року позиція держави щодо підтримки української мови була виразнішою, на мовні питання звертали більше уваги, ніж у попередні періоди, проте це виявлялося радше в риториці, ніж у реальних політичних діях. Більшість прогресивних кроків, зокрема введення зовнішнього незалежного оцінювання з української мови для випускників шкіл, які були зроблені

Міністерством освіти і науки України, позитивно вплинули на зацікавлення українською мовою.

Водночас на основі аналізу мовнополітичної ситуації в Україні, зокрема на Закарпатті, у період 2004–2014 рр. зроблено висновок, що визнання національності «русин» на рівні ухвали Закарпатської обласної ради, посилена увага до питань освіти передусім угорської національної меншини порівняно з іншими в період президентства В. Ющенко створили підґрунтя для подальшого запровадження регіональних мов у Закарпатській області відповідно до одіозного закону «Про засади державної мовної політики» авторства С. Ківалова і В. Колесніченка вже у період президентства В. Януковича, коли статус регіональних отримали угорська, румунська та «русинська» мови.

Крім звернення до Верховної Ради України про визнання національності «русин» на законодавчому рівні, 2007 року відбулося об'єднання 12 русинських організацій в Координаційну раду. Цей етап активізації неорусинського руху дослідники пов'язують із системною підтримкою його В. Балогою, коли він очолив Секретаріат Президента України В. Ющенко. Використовуючи політичне русинство як засіб шантажування офіційного Києва, можна було почуватися політичним гравцем міждержавного рівня, оскільки, ініційоване і живлене певними політичними силами різних держав, воно стратегічно спрямоване на відрив Закарпаття від України з перспективою приєднання до Угорщини, Словаччини або Чехії. Маємо аналогії з місцевою політикою олігархів Донбасу і сумними наслідками, до яких вона призвела внаслідок російської гібридної агресії. Події наступних років засвідчили, що в умовах гібридної війни російський зовнішній вплив на Закарпатті різко посилить свій руйнівний потенціал.

Прикметно, що науково-практичний коментар до Закону «Про засади державної мовної політики» з прикладом запровадження регіональних мов саме в Закарпатській області підготував проректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II С. Черничко у співавторстві зі старшим науковим співробітником Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України М. Товтом. У коментарі, крім іншого, на прикладі Закарпатської області детально пояснено, якою має бути реалізація цього закону в частині надання статусу регіональних цілій низці мов, зокрема угорській, румунській, російській, німецькій, словацькій, ромській та «русинській».

Відповідно до рішення Закарпатської обласної ради у Закарпатській області статус регіональних отримали угорська, румунська та «русинська» мови. Наступні рішення передбачали можливість відкриття кафедр русиністики в закарпатських закладах вищої освіти та виділення коштів на видання словника «русинської» мови. Проте відповідні кафедри не були відкриті, а

кошти на словник виділили, хоч таке рішення в області сприйняли не однозначно, а лінгвістичний висновок науковців Ужгородського державного університету був негативним.

Спробу скасувати Закон «Про засади державної мовної політики» 2014 року депутати Закарпатської обласної ради не підтримали.

Крім «регіоналізації» мов, були спроби «наукового» обґрунтування цього процесу. З огляду на це вихід у світ 2014 року в Ужгороді дослідження «НАШ МІСЦЕВИЙ ВАВИЛОН: Історія мовної політики у першій половині ХХ століття (до 1944 року)» авторства С. Черничка та Ч. Фединець, який збігся в часі з наведеними вище регіональними подіями, вважаємо не випадковим, а їхню інтерпретацію мовнополітичної ситуації на Закарпатті у викладі наукової інформації упередженою.

Подібно сприймається і зміст розділу «Мовна політика на території сучасного Закарпаття з кінця ХІХ — до початку ХХІ століття» та підрозділу «Мовна політика в незалежній Україні» (автори — С. Мельник і С. Черничко) першої в історії регіону двомовної (українсько-угорської) праці «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика та культура», яка вийшла друком в Ужгороді 2010 року. Намагаючись узагальнити спектр поглядів на складні для регіону питання, зокрема проблему русинства, автори практично не покликаються на думки українських наукових авторитетів, удаються в нібито аналізі ситуації до неаргументованих висновків. У дисертації наголошено на науковій цінності названої монографії, однак висловлено припущення, що підбір колективу її авторів, який відповідав за аналіз мовнополітичних аспектів, є даниною часу та політичній кон'юктурі.

У четвертому розділі – **«Закарпаття в епіцентрі мовнополітичних дискусій на вітчизняному та міжнародному рівнях»** – наголошено, що після ухвалення в Україні спочатку нового Закону «Про освіту», відтак Закону «Про засади державної мовної політики» у дискурсах сучасних українських та іншодержавних політичних сил були застосовані маніпулятивні стратегії з цілком імовірними незворотними наслідками: у суспільстві утверджується усвідомлення, що державна мова є фактором національної безпеки України, засобом зміцнення державної єдності, тому вимагає до себе державницького ставлення.

2019 рік, позначений в Україні передусім виборами Президента й нового складу парламенту, багатий і на події мовнополітичного характеру: крім прийняття першого в історії незалежної України Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», відбулося схвалення проєкту Закону «Про повну загальну середню освіту» із закладеними трьома моделями впровадження мовної статті Закону «Про освіту» (з урахуванням висновків

Венеційської комісії), а також затвердження дорожньої карти імплементації мовної статті Закону «Про освіту» на 2019–2023 рр., що передбачає створення державних стандартів вивчення української мови у школі як рідної та для національних меншин; проведення ЗНО з української із завданнями, складеними відповідно до стандарту для учнів з національних меншин; створення нормативно-правової бази для розроблення двомовних підручників, мобільного додатка для перекладу термінології з української на мови національних меншин та навпаки, онлайн-курсу з вивчення української мови, інтерактивних підручників з української мови як державної для 5–9 класів тощо.

Українська влада почала чітко артикулювати думку, що сусідні держави, особливо Російська Федерація та Угорщина, й надалі посилюватимуть використання фактору національних меншин з деструктивною метою проти Української держави, тому національні меншини мають бути повноцінно інтегрованими в неї. Засоби масової інформації, зокрема регіональні, почали частіше звертатися до мовнополітичної тематики. Важливого значення набуло формування онлайн-осередків мовозахисного та моворозбудовчого спрямування, які акумулюють різноманітні матеріали — законодавчі, науково-пізнавальні, художньо-публіцистичні тощо. Прикладом такого ресурсу в мережі Інтернету може слугувати портал мовної політики, що ставив собі за мету, просувати «ідею про необхідність утвердження української мови як єдиної домінантної мови в суспільстві».

Щодо закарпатського сегмента електронних медіа, то їх мовнополітична зорієнтованість може слугувати показником мовної ситуації в найзахіднішому регіоні держави, котрий за багатьма характеристиками, зокрема й електоральними вподобаннями, політологи та соціологи називають моделлю України в мініатюрі. Медійні онлайн-проекти, які стартували тут на початку нового століття, утворили кілька медіаструктур, наближених до певних політичних кіл чи фінансово-економічних груп (угорська національно-культурна меншина сформувала власну), хоч значну їх частину тільки умовно можна назвати самостійними ЗМІ, оскільки вони майже не мають власного медіапродукту, часто не вказують на джерела републікованих матеріалів та й будь-якої інформації, що її бере з них споживач, а також непрозорі щодо функціонування.

Крім того, закарпатський новинний онлайн-простір має сумний досвід на прикладі виноградівського інформаційного громадсько-аналітичного видання «Чорна гора», яке після публікації матеріалу про московську агентуру в краї без попередження було знищене власниками популярного серед українських користувачів російського сервісу uCoz. Нині окремі сторінки цього

вебресурсу можна знайти тільки на сервісі архівування INTERNET Archive Wayback Machine. Цілком зрозуміло, що інтернет-ресурси, розміщені на таких сервісах, з огляду на цілком реальну небезпеку вимушено стають заручниками внутрішнього цензурування й обмежені в питаннях свободи висловлювання чи щонайменше стримані у вияві своєї проукраїнської, зокрема й мовнополітичної орієнтації.

На основі аналізу контенту регіональних онлайн-ЗМІ (підрозділ 4.2. «Роль засобів масової інформації у формуванні та висвітленні мовнополітичної ситуації») сучасну ситуацію щодо використання української мови і підтримки політики її утвердження в закарпатських вебресурсах визнано загалом як позитивну.

Найвідвідуваніші новинні ресурси області («Закарпаття онлайн», «Mukachevo.net», «Uzhhorod.net.ua», «Zaholovok.com.ua» та ін.) демонструють проукраїнський вектор у поданні мовної проблематики. Пильну увагу до неї виявляє сайт Медіацентру УжНУ як складник вебпорталу Ужгородського національного університету. В окремому його розділі під назвою «Мовні справи» представлені публікації, що інформують про мовнополітичні події загальнодержавного значення, регіональні мовнополітичні виклики та участь представників Ужгородського національного університету в активних пошуках шляхів реагування, в обговоренні й розв'язанні складних питань міжетнічного діалогу; поширенні досвіду інших країн щодо захисту національних державних мов, імплементації мовного законодавства тощо. Меседжі, які транслює цей розділ сайту, чіткі й зрозумілі: усі громадяни України зобов'язані знати державну мову; держава повинна забезпечити належні умови вивчення державної мови всім, хто є чи хоче стати її громадянином; кожен громадянин України має право вивчати в українських освітніх закладах рідну мову; держава повинна гарантувати мовні права представникам національних меншин і має це робити спокійно, виважено, толерантно — у форматі конструктивного діалогу.

Матеріали університетського підрозділу поширюють інші регіональні вебсайти, зокрема Освітній портал Закарпаття, який робить це завжди з гіперпосиланням на джерело — відповідно до визначених в онлайн-виданнях етико-правових норм. Цей ресурс уважно стежить за подіями, що відбуваються у сфері української освіти, й оперативно реагує на них. Резонанс довкола мовної статті освітнього закону був широко представлений на сторінках порталу. Особливо важливо, що редакція сайту готує також публікації, спрямовані на викриття навмисне спотвореної певними політичними силами інформації про дражливе питання. Зокрема, деякі матеріали порталу присвячені розвінчання міфів про запровадження української мови у школи нацменшин, актуальному питанню, що насправді змінює новий Закон «Про

освіту» для шкіл з угорською та румунською мовами навчання. Крім того, активно републікуючи матеріали мовнополітичного характеру, цей вебресурс значно розширює аудиторію читачів, насамперед з-за меж області, адже входить до джерел наповнення новинної стрічки «UKR.NETу».

Попри досить жваве обговорення мовних питань переважно на державницьких засадах закарпатському медіапростору бракує насамперед оригінальних текстів аналітичних жанрів, що мали б формувати мовну свідомість громади. Переважно републікованими є тексти цієї тематики на сайтах «Голос Карпат», «Закарпатський кореспондент», «Закарпатські новини» та інших популярних вебресурсах Закарпаття. У доборі матеріалів якоїсь виразної тенденційності, заангажованості ми не помітили. Утім, деякі із сайтів містять публікації відчутно проросійського чи проугорського спрямування («Перший кабельний», «UA-Reporter.com», «Карпатський об'єктив», частково «PMG.ua»). І хоч кількість читачів на цих сайтах порівняно невисока, за умов гібридної війни з Російською Федерацією у країні, яка зобов'язана дбати про свій простір, зокрема й інформаційний, такі факти потребують пильнішої уваги. Водночас позитивним є те, що аудиторія вебресурсів, які стоять на твердих державницьких позиціях у мовному питанні, численніша, що дає підстави сподіватися на зміцнення націєцентричної свідомості більшої частини українського соціуму на Закарпатті.

На підставі проведених досліджень в освітній сфері (підрозділ 4.3. «Регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері після 2016 року») констатовано, що після ухвалення зазначених вище освітніх та мовного законів окреслився новий підхід до формування мовної політики в Україні, а пошук шляхів урегулювання важливих освітніх питань сьогодення має стосуватися підвищення якості знань із різних предметів, зокрема й через удосконалення знання державної мови.

Проведене науковцями Ужгородського національного університету впродовж 2018 року опитування в межах проекту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації на Закарпатті» засвідчує, що представники національних меншин на Закарпатті, передусім угорської та румунської, усвідомлюють потребу знання української мови як державної на належному рівні. Водночас багато опитаних респондентів наголошують на тому, що добрим стимулом до вивчення державної мови може стати економічне зростання України. Потрібно удосконалювати методику навчання мови як рідної, так і нерідної.

Під час дослідження помічено, що найрозлогіше й найбільш відкрито висловлювалися представники політичних партій: вони викладали свою позицію без остраху, охоче підписувалися, називали свої прізвища, імена,

повідомляли, від яких партій вони виступають. На протипагу їм від бесід відмовлялися керівники навчальних закладів, педагоги, насамперед шкіл із навчанням мовами національних меншин. Особливо виразною ця тенденція стала на другому етапі виконання проєкту, тобто з вересня 2018 року. Педагоги пояснювали свою відмову тим, що участь у дослідженні може негативно відбитися на їхній роботі. Їх насторожувало те, що вівся аудіозапис глибинних інтерв'ю. Хоч, з іншого боку, траплялися випадки, коли респонденти були зовсім не проти, щоб їхні інтерв'ю опублікували в медіа.

Зауважено також, що деякі батьки учнів шкіл з угорською мовою навчання погодилися на формалізовані інтерв'ю лише після прохання директора. Представники угорських партій акцентували на порушенні прав угорців і не заперечували проти згадування їхніх прізвищ у транскрипті інтерв'ю. Проте два голови сіл (угорці) відмовилися від розмови через прискіпливу увагу до них силових структур. Ті голови сіл, які погодилися на інтерв'ю, наполягали на анонімності.

Матеріали опитувань дали важливу інформацію для запровадження, а відтак і вдосконалення освітньої програми «Українська мова в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин» на філологічному факультеті Ужгородського національного університету, для оптимізації діяльності Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти під час організації курсів підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури, зокрема й тих педагогів, які викладають у школах із мовами навчання національних меншин, у розробленні підручників для закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою.

Проведені в межах проєкту круглі столи, на яких збиралися досвідчені експерти, а також студенти, які працюватимуть в освітній галузі, привернули увагу й медіаспільноти до мовного питання в регіоні, зокрема й до проблеми маніпулятивного інтепретування цих питань, особливо в період виборів в Україні й у сусідніх із нею державах. Оприлюднені в медіа експертні висновки активно обговорювали, а виконавцям проєкту вдалося налагодити живе спілкування з представниками закладів освіти, що навчають мовами національних меншин, реальну співпрацю з ними.

Упродовж 2016–2020 рр. в Україні з ініціативи Міністерства освіти і науки тривала дослідницько-експериментальна робота на тему «Формування багатомовності в дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» на базі дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів Одеської, Чернівецької та Закарпатської областей: для запровадження якісно нової багатомовної освіти у прикордонних регіонах України експериментували з різними європейськими моделями функціонування закладів із кількома

мовами навчання. З 2018 року цей проєкт курував офіс Верховного комісара ОБСЄ з питань національних меншин.

Перед учасниками експерименту поставлено такі завдання: розроблення та впровадження в освітній процес навчально-методичного забезпечення багатомовного навчання; збереження якості освіти з навчальних предметів, передбачених державними стандартами; створення діагностичного інструментарію та організаційно-методичного забезпечення реалізації моделей закладів освіти з багатомовним навчанням; підготовка пропозицій щодо впровадження одержаних результатів у практику роботи закладів освіти тощо. Результати п'ятирічного всеукраїнського експерименту, до якого були залучені й 4 освітні заклади Закарпатської області, переконали: якщо послідовно вводити багатомовну освіту чи її елементи в сучасну українську школу, то, цілком імовірно, можна вийти на створення закладу освіти інноваційного типу, у якому учні навчатимуться двома мовами: мовою етнічної спільноти та державною. Це може бути компромісним варіантом у ситуації, що склалася навколо Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та висновків про нього Венеційської комісії, яка 6 грудня 2019 року завершила процедуру його опрацювання й ухвалила свої рекомендації.

Як засвідчив наведений у дослідженні комплексний аналіз результатів ЗНО з української мови та літератури й інших предметів за 2017–2019 рр. (підрозділ 4.4. «Результати ЗНО як індикатор мовної та освітньої ситуації в регіоні»), якість навчання мовами національних спільнот у прикордонних регіонах (для порівняння взято показники Чернівецької області) нижча не тільки з української мови як державної, а й з інших предметів, які викладаю мовами, рідними для представників національних громад. Тому часто повторювана думка, що перехід у школах з угорською та румунською мовами навчання на викладання предметів державною мовою може негативно відбитися на якості їх засвоєння, не має переконливого обґрунтування. Однак тільки за умови належного викладання української мови як нерідної учні можуть успішно опановувати нею інші предмети.

Отже, пошук шляхів урегулювання важливих освітніх питань сьогодення має стосуватися підвищення якості знань із різних предметів, зокрема й через удосконалення знання державної мови.

У п'ятому розділі – **«Мовнополітичний аспект новітньої суспільно-політичної парадигми України»** – з'ясовано причини гальмівних процесів у реалізації вимог ухваленого мовного закону в період президентства В. Зеленського та нового парламенту в Україні. Серед цих причин – небажання виконувати закон і спроби змінити або частково скасувати його, елементарна недосвідченість, подекуди й некваліфікованість частини державного апарату

всіх рівнів, а також заскорузла в усі періоди бюрократична система. Мовне питання звично використовують як маніпулятивну технологію, зокрема й на Закарпатті, у період виборів до місцевих рад.

Незмінно актуальною в регіоні була і є ситуація як з питаннями національних меншин, зокрема угорської, так і з «русинською» темою. Як відомо, депутати Закарпатської обласної ради звернулися до Президента України В. Зеленського з проханням перевірити Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на відповідність Конституції України: ідеться передусім про ймовірні порушення конституційних прав осіб, які належать до національних меншин, на використання рідної мови. Напередодні місцевих виборів деякі регіональні медіаресурси активно публікували онлайнвий «русько-русинський» словник, карту нібито нового державного утворення «Словацько-Русинська Федеративна Республіка» тощо. Реагування державних органів на такі провокації, на жаль, не було.

Водночас ефективною, за інформацією департаменту освіти і науки ЗОДА, є реалізація «Програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчання мовами національних меншин», передбаченої на 2016–2020 рр. Оскільки вона спрямована на зміцнення статусу української мови як державної, створення і видання підручників нового покоління та навчально-методичної літератури, поліпшення доступу до якісних освітніх послуг тощо, департамент освіти і науки ЗОДА, який є розробником і відповідальним виконавцем Програми, вважає за доцільне її пролонгувати.

У питаннях взаємин між Україною та сусідніми державами, зокрема з Угорщиною, у контексті дотримання освітніх і мовних прав етноспільнот також присутніх змін у бік поліпшення чи погіршення курсу наразі не спостережено. Представники чинної української влади готові шукати порозуміння, установлювати баланс у різнопланових міжнаціональних відносинах, але не за рахунок умотивованих інтересів України та її державної мови.

У **висновках** відзначено, що впровадження в соціолінгвістичний обіг терміна *мовнополітична ситуація*, який передбачає мовне планування і мовне будівництво на регіональному рівні, може привернути більше уваги до дослідження регіональних матеріалів, зокрема на основі запропонованої методики, що позитивно вплине на усвідомлене й послідовне провадження конструктивної мовної політики в державі.

Мовна ситуація на Закарпатті як поліетнічному прикордонному регіоні значною мірою залежить від політичної кон'юнктури як на державному, міждержавному, так і на обласному рівнях. На це є вагомі причини: багатокультурне й відповідно багатомовне середовище саме по собі передбачає

об'єктивні розбіжності в усвідомленні історії етносів, субетносів, розумінні їхніх звичаїв, традицій тощо; на цей процес впливають також особливості мовнополітичної культури, освіти, права, інформаційної політики того державного утворення, до складу якого вони входили чи входять. Лише впродовж ХХ ст. Закарпаття було частиною щонайменше семи різних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень: Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Карпатської України, Угорщини, Закарпатської України, Української Радянської Соціалістичної Республіки, України. Це спричиняло різні конфлікти в боротьбі за владу та сфери впливу, а спекулювання мовною проблематикою різними політичними силами у власних інтересах, зокрема напередодні та під час виборчих процесів, є зручним і досить дієвим маніпулятивним інструментом. За умови впливу на ці процеси зовнішньополітичних чинників напруга і ступінь конфліктності в суспільстві зростають у рази, що й спостерігаємо в Україні впродовж тривалого часу, особливо активно з 2014 року: анексія Криму, розв'язання Російською Федерацією війни проти України, збурення національних меншин в Україні після ухвалення Закону «Про освіту», особливо угорської на Закарпатті, постійне мусування питання політичного русинства тощо.

З одного боку, маємо підстави констатувати, що становище української мови в Україні як державної поступово зміцнюється, а її статус у суспільстві підвищується, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій, серед яких особливо значущим є прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З іншого, не випрацьовано послідовних механізмів його реалізації. Крім того, після прийняття в Україні нового освітнього та мовного законів помітне маніпулювання мовним питанням – не тільки у внутрішньополітичній сфері, а й із-за меж України. Така тенденція особливо відчутна у прикордонних регіонах і загрожує державному суверенітету України, оскільки втручання у внутрішньополітичні справи під приводом захисту мов національних меншин стосуються не тільки мови, а й економічної, освітньої та інших сфер.

Упродовж 1991–2020 рр. ситуація, пов'язана з мовною політикою, була мінливою як в Україні загалом, так і на Закарпатті зокрема, що межує з чотирма державами. Це залежало значною мірою від постаті президента та обраного ним вектора провадження мовної політики, а також від політичної кон'юнктури на місцях.

1. За період президентства Л. Кравчука (1991–1994 рр.) на Закарпатті особливо прикметним був 1992 рік, коли відповідно до розпоряджень представника Президента України в Закарпатській області було регламентовано застосування двомовних назв установ, організацій тощо в місцях компактного

проживання представників національних меншин. Це свідчить, з одного боку, про увагу місцевої влади до національних меншин, які проживають на Закарпатті, а з іншого – про активне відстоювання своїх інтересів представниками національних меншин, особливо угорської, за підтримки сусідніх з Україною держав. Крім того, Закарпатська обласна рада зверталася до центральних органів влади з пропозицією записувати в паспорти закарпатців національність «русин».

2. Для наступного десятиріччя — періоду президентства Л. Кучми (1994–2004 рр.) — характерна бюрократичність реалізації мовного закону в області: інформаційні довідки Закарпатської обласної державної адміністрації рясніють канцеляризмами на кшталт «розроблена і затверджена програма», «хід виконання Закону обговорюється на колегіях управління освіти і науки», «створена спеціальна комісія» тощо. Актуалізувалося питання освіти національних меншин, які проживають на Закарпатті, що зумовлено різними інсинуаціями з політичним підтекстом. 1996 року отримав ліцензію на надання освітніх послуг Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II. В області надавали важливого значення й іншим національним меншинам: зокрема, вивчали можливості для відкриття перших класів зі словацькою мовою навчання в закладах загальної середньої освіти; з вересня 1994 року розпочався перший набір студентів зі спеціальності «словацька мова і література» на філологічному факультеті Ужгородського державного університету; 1996 року відкрито першу й дотепер єдину в Україні кафедру словацької філології, яка слугує водночас всеукраїнським науково-методичним центром словакістики. Того ж року відкрили кафедру класичної та румунської філології у структурі факультету романо-германської філології (тепер факультет іноземної філології) Ужгородського національного університету.

3. Період президентства В. Ющенко (2005–2009 рр.), як би це парадоксально не звучало з огляду на хвилю національного піднесення в Україні, асоціюється передусім з активізацією політичного русинства на Закарпатті. Після «визнання» русинів Закарпатською обласною радою та об'єднання 12 русинських організацій в Координаційну раду 2007 року русинський рух у певному контексті став інструментом, яким можна було шантажувати центральні органи влади в Україні.

У цей період мовноосвітні проблеми сфокусовані на угорській національній меншині. В Ужгородському національному університеті 2008 року згідно з міжурядовою угодою створено природничо-гуманітарний факультет з угорською мовою викладання окремих предметів (нині цей підрозділ має статус Українсько-угорського навчально-наукового інституту), у структурі якого продовжує функціонувати і кафедра угорської філології, створена 1964 року.

Однак навіть за такого уважного (на рівні держави й особливо обласних органів влади) ставлення до питань освіти національних меншин до обласної ради продовжують надходити запити, звернення, пов'язані переважно з незадоволенням угорської меншини щодо стану розв'язання освітніх питань.

4. У період президентства В. Януковича (2010–2014 рр.) угорська, румунська та «русинська» мови отримали статус регіональних на Закарпатті: відповідне рішення під назвою «Про реалізацію норм Закону України «Про засади державної мовної політики» прийняла Закарпатська обласна рада 21 грудня 2012 року. Органам місцевого самоврядування Закарпатської області рекомендовано вживати заходів щодо реалізації на території адміністративно-територіальних одиниць положень Закону України «Про засади державної мовної політики».

На спробу скасувати закон Ківалова-Колесніченка 2014 року закарпатські депутати відреагували стурбовано, вважаючи таке рішення поспішним і висловлюючи сподівання на увагу до т. зв. регіональних мов, зокрема й до «русинської».

5. Питання мовної освіти національних меншин на Закарпатті були пріоритетними і в період президентства П. Порошенка (2014–2019 рр.). Ідеться, зокрема, про запровадження угорської як другої іноземної в тих територіально-адміністративних одиницях, де вона мала статус регіональної; про внесення мов національних меншин до переліку предметів зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, для осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України тощо.

З вересня 2017 року після ухвалення в Україні нового Закону «Про освіту» так зване «мовне питання» в Україні, зокрема на Закарпатті, набуває особливої гостроти. Усвідомлюючи штучну його заполітизованість напередодні виборів в Угорщині, діалог з якою став особливо напруженим, та Україні, для налагодження діалогу з громадою в регіоні викладачі Ужгородського національного університету впродовж 2018 року працювали в межах проєкту «Через діалог із нацменшинами — до врегулювання мовної ситуації в Закарпатті», що передбачав проведення низки глибинних і формалізованих інтерв'ю з різними групами респондентів Берегівського, Виноградівського, Ужгородського, Тячівського, Рахівського районів Закарпатської області, а також улаштування публічних тематичних круглих столів.

На підставі опитування встановлено, що переважна частина респондентів, учасників круглих столів має усвідомлення, що громадянин України повинен знати державну мову, однак більшість акцентує на тому, що без економічного підґрунтя, відповідного рівня добробуту громадян сама мова не є стимулом для

її вивчення. Хоч 82% школярів планують здобувати освіту в закладах вищої освіти України і лише 18% — за кордоном, проте через кілька років частина респондентів усе-таки має намір виїхати за кордон: в Україні хоче залишитися тільки 31% опитаних школярів. З Україною хочуть пов'язати майбутнє своїх дітей лише 34% опитаних батьків, хоч 64% із них хочуть, щоб їхні діти навчалися в Україні. Частина учнів-респондентів не мотивовані вивчати українську мову: 11% із них узагалі відмовилися б від вивчення державної мови, якби була така можливість. Водночас рівень задоволеності учнів навчальним процесом досить високий — незалежно від того, якою мовою навчаються в закладі освіти — українською, угорською чи румунською: повністю задоволені навчальним процесом у школі 43% респондентів; переважно задоволені — 34%; частково задоволені, частково не задоволені — 23%. Загальний рівень задоволеності навчальним процесом серед батьків трохи нижчий: 34% — цілком задоволені, 34% — переважно задоволені, 22% — частково задоволені, частково — ні, 8% — імовірно не задоволені, 1% — цілком не задоволені.

Попри таку ситуацію представники різних опитаних груп наполягають на докорінній зміні методики викладання державної мови, підготуванні фахівців-білінгвів і полілінгвів, перегляді програм, підручників тощо.

Всеукраїнський експеримент з упровадження багатомовної освіти чи її елементів у сучасну українську школу впродовж 2015–2020 рр., у якому і Закарпатська область серед інших областей України (Запорізької, Одеської та Чернівецької), дав підстави зробити висновок, що цілком імовірно створення закладу освіти інноваційного типу, у якому учні навчатимуться двома мовами: державною та мовою етнічної спільноти. Це може бути компромісним варіантом у ситуації, що склалася навколо Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і висновків щодо нього Венеційської комісії. Для цього потрібно працювати і над створенням багатомовних підручників. Наразі концепція такого підручника в Україні, над якою працює робоча група, до якої від Закарпатської області входить Г. Шумицька, на етапі підготування до громадського обговорення.

Результати ЗНО з української мови і літератури та інших предметів за 2017–2019 рр. засвідчили, що закарпатські школярі (особливо ті, які навчаються у школах з мовами навчання національних меншин) нерідко мають невисокі показники на тестуванні не лише з української мови і літератури, а й з інших предметів, зокрема й тих, які складають рідною для них угорською чи румунською мовами. На підставі порівняння підсумків подолання порогу «склав / не склав» різними мовами констатовано, що українською мовою ЗНО з математики учні послідовно складають краще, ніж угорською та румунською: 2017 року поріг не подолали 22,25% учнів, які склали українською мовою,

29,51% – угорською, 65,79% – румунською; 2018 року – 23,38% учнів, які склали українською мовою, 30,43% – угорською, 22,22% – румунською; 2019 року – 20,99% учнів, які склали українською мовою, 27,35% – угорською, 31,25% – румунською. Практично таку ж ситуацію простежуємо і з результатами з історії та інших предметів. Саме тому часто повторювана думка про те, що перехід у школах з угорською та румунською мовами навчання на викладання предметів державною мовою може негативно відбитися на якості їх засвоєння, не переконлива. Пошук шляхів урегулювання важливих освітніх питань сьогодення повинен стосуватися підвищення якості знань із різних предметів, зокрема й через удосконалення знання державної мови, а зниження порогового балу для представників національних меншин під час складання ЗНО не є системним розв'язанням проблеми.

6. У період президентства В. Зеленського (з 2019 р.) закарпатський політикум демонструє обережність у ставленні до прийнятого Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Про це свідчить, зокрема, звернення депутатів Закарпатської обласної ради до Президента України з проханням перевірити Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» Конституційним Судом України на відповідність Конституції України. Депутати висловили стурбованість тим, що впровадження норм цього закону може негативно відбитися на конституційних правах національних меншин щодо використання рідної мови. Водночас обласна влада вживає заходів для підвищення якості вивчення української в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

Винятково важливу роль у формуванні мовної політики на Закарпатті відіграють учені Ужгородського національного університету, які чимало зробили й роблять для утвердження української мови як державної в адміністративній та освітній сферах.

Дослідження мовнополітичної ситуації в регіонах може бути підґрунтям для дієвої мовної політики з урахуванням загальнодержавних інтересів та мовно-культурних потреб національних меншин.

Наукові студії можуть мати перспективу в продовженні поглибленого вивчення регіонального виміру мовної політики на Закарпатті через моніторинг сучасної мовнополітичної ситуації в регіоні, а також через участь у проєкті «Дебати щодо мовного розмаїття: менеджмент мов національних меншин в Україні та Росії» (2020–2023 рр.) в межах трилатерального співробітництва між ученими Німеччини, України та Росії, що передбачає розроблення дискурсивних підходів до мовної політики за методикою триангуляції (укладання мовних біографій національних меншин, аналіз медіатекстів та офіційних документів). Отримані результати можуть бути використані

представниками органів державної влади й місцевого самоврядування для розроблення стратегії щодо провадження мовної політики в регіоні, а також для подальшого дослідження особливостей мовної взаємодії в різних регіонах України.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Індивідуальна монографія

1. Шумицька Г.В. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Монографія. Ужгород: Гражда, 2019. 104 с.

Колективні монографії

2. Шумицька Г. Мова освіти на Закарпатті крізь призму Закону «Про освіту»: суперечності, настрої, тенденції. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX — початок XXI століть)*. Монографія. Львів, 2019. Кн. 2. С. 329–366.
3. Шумицька Г.В., Путрашик В.І. Тенденції мовної політики України в реаліях влади президента Володимира Зеленського та парламентської монобільшості «Слуги народу». *Scientific developments of European countries in the area of philological researches*. Collective monograph. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P. 2. С. 640–666.
4. Шумицька Г.В., Лукач А.Ю., Ціник О.В. Результати впровадження Всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті» в Закарпатській області. *Успішні практики багатомовної освіти в Україні*. Київ: Ваіте, 2020. С. 69–102.

Наукові праці у фахових виданнях України

5. Шумицька Г.В. Мовна політика держави та роль сучасних ЗМІ у її провадженні. *Мова і культура*. Київ.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. Вип. 8. Т. II. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. С.110–115.
6. Шумицька Г.В. Рефлексія над мовним портретом сучасної доби у романі Світлани Пиркало «Зелена Маргарита». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2005. Вип. 9. С. 368–372.
7. Шумицька Г., Довганинець Т. Мова «падонків» у сучасному інтернет-просторі — гра слів чи виклик суспільству? *Науковий вісник*

- Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2007. Вип. 17. С. 134–139.*
8. Шумицька Г., Тернавська Н. Особливості української телевізійної політичної реклами: основні прийоми впливу на цільову аудиторію (на прикладі рекламних сюжетів 2006–2007 років). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2008. Вип. 19. С. 111–120.*
  9. Шумицька Г. Сучасне інформаційне мовлення у контексті етичних проблем журналістики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2009. Вип. 20. С. 102–106.*
  10. Шумицька Г. Розвиток української мови у 20–30-х роках ХХ століття: журналістський аспект діяльності учасників Харківської правописної конференції. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2010. Вип. 23. С. 130–135.*
  11. Шумицька Г. Розвиток української мови у 20–30-х роках ХХ століття: журналістський аспект діяльності учасників Харківської правописної конференції (продовження статті, опублікованої у випуску 23). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2011. Вип. 24. С. 228–234.*
  12. Шумицька Г.В., Вишнеvsька Н.І. Вітчизняна «онлайн-джинса» як нелегітимний засіб взаємодії PR-структури та мас-медіа. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. 2011. Т. 24 (63). № 4. Ч. 1. С. 344–350.*
  13. Шумицька Г.В., Путрашик В.І. Медіацентр вищого навчального закладу як інструмент реалізації інформаційного потенціалу вишу. *Наукові записки Інституту журналістики. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. Т. 52. С. 235–238.*
  14. Шумицька Г.В., Путрашик В.І. Університетський мультимедійний веб-портал як засіб формування інноваційної культури вишу. *Наукові записки Інституту журналістики. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2015. Т. 61. С. 72–76.*
  15. Шумицька Г.В., Путрашик В.І. Новинні сайти як індикатор мовної ситуації в Україні (на прикладі веб-ресурсів Закарпаття). *Стиль і текст. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. Вип. 1 (17). С. 163–180.*
  16. Шумицька Г. Державницький підхід науковців Ужгородського національного університету до вирішення мовної ситуації на Закарпатті впродовж 2017–2019 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Ужгород, 2019. Вип. 1 (41). С. 112–118.*

17. Шумицька Г. В., Путрашик В. І. Мовне законодавство України в проєкціях онлайнного медіапростору Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2019. Вип. 2 (42). С. 118–129.
18. Шумицька Г., Шаркань В. Звукове значення букви «ять» у закарпатській церковній традиції. *Наукові записки богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*. Мукачево: Видавничий відділ Мукачівської православної єпархії, 2019. Вип. 6. С. 646–657.
19. Шумицька Г.В. Експериментальний досвід упровадження багатомовної освіти в Україні (на прикладі Закарпатської області). *Міжнародний філологічний часопис*. Київ: НУБіП, 2020. № 11 (1). С. 15–22.
20. Шумицька Г., Шаркань В. Статус і стан мов національних меншин в освітній сфері на Закарпатті впродовж ХХ — поч. ХХІ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. На честь д. філол. наук, проф. В.М. Мокієнка (до 80-річчя від дня народження). Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 1 (43). С. 299–308.
21. Шумицька Г.В. Упровадження багатомовної освіти в навчальних закладах Закарпатської області: особливості планування процесу навчання і виховання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. На честь д. філол. наук, проф. В.М. Мокієнка (до 80-річчя від дня народження). Ужгород: ПП Данило С.І., 2020. Вип. 2 (44). С. 397–402.

Наукові статті в закордонних виданнях

22. Шумицька Г.В. Сучасний мовнополітичний курс України в європейській рецепції. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*. Stuttgart, Germany, 2018: Hosted by the ORT Publishing (Germany) and The Center for Scientific Research «Solution» (Ukraine). С. 212–226.
23. Шумицька Г., Міца О., Шаркань В. Інтерактивна мапа говорів як спосіб фіксації й збереження діалектного мовлення в Україні та Румунії. *Зошити Міжнародної конференції «Українці Румунії – історія, сучасність і перспективи»*. Бухарест, 2018. Том II. С.193–197.
24. Шумицька Г. Про участь науковців Ужгородського університету у врегулюванні мовної ситуації на Закарпатті впродовж 2017—2018 рр. *Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Матеріали ІХ Міжнародного симпозіуму румунських і українських науковців*. Сату Маре, 8–9 березня 2019. С. 379–387.
25. Шумицька Г. Державна мова як фактор єднання в умовах збереження мільтилінгвального розмаїття сучасної України. *STUDIA UKRAINICA*

POSNANIENSIA. Zeszyt VIII / 1. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2020. С. 189–199.

Тези доповідей на міжнародних конференціях

26. Шумицька Г. Формування багатомовної освіти в Україні: проміжкові результати всеукраїнського експерименту на Закарпатті. *Соціокомунікативний простір України: історія та сьогодення. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 125-річчя від дня народження М.Т. Рильського. Київ, 20–21 лютого, 2020 р. Київ: Міленіум, 2020. С. 94–96.*
27. Шумицька Г. Функціонування державної мови та мов національних меншин на Закарпатті після прийняття закону про державну мову. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українські студії в європейському вимірі (присвячена Року Європи в Україні)». Київ, 2020. С. 125–126.*

Додаткові публікації в Україні

28. Шумицька Г., Путрашик В. Реакція медіа на статтю 7 Закону «Про освіту» як віддзеркалення сучасної мовної ситуації в Україні (на матеріалах новинних веб-ресурсів Закарпаття). *Науковий потенціал та перспективи розвитку філологічних наук: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8–9 грудня 2017 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 174–178.*
29. Шумицька Г., Путрашик В. Мовне питання в Україні після висновків Венеційської комісії: закарпатський онлайн-медіаракурс. *Таврійські філологічні наукові читання: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26–27 січня 2018 р. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2018. С. 188–193.*
30. Шумицька Г. Чи можна дати раду політиці з(о)мови в Україні? *Екзиль. Науково-мистецький часопис. Ужгород, 2018. № 2 (лютий). С. 14–16.*
31. Шумицька Г.В. Особливості підготовки філолога-полілінгва в Ужгородському національному університеті. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО. Запоріжжя, 2019. № 2 (34). URL: http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gurnal/pages/vip34.html, <https://drive.google.com/file/d/1ixyyZBKqsnrJvnrVqYbsWRVErzEfqMqw/view>*

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

32. Шумицька Г.В., Гнаткович Т.Д., Ківеждій О.В., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е. Українська мова: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням угорською мовою. Ужгород: Карпати, 2018. 272 с.
33. Шумицька Г.В., Гнаткович Т.Д., Ківеждій О.В., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е. Українська мова: підручник для 6 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти. Львів: Світ, 2019. 264 с.
34. Шумицька Г.В., Гнаткович Т.Д., Ківеждій О.В., Лукач А.Ю., Борисова Є.Е. Українська мова: підручник для 7 класу з навчанням угорською мовою закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом). Львів: Світ, 2020. 220 с.

АНОТАЦІЯ

Шумицька Г.В. Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. — Інститут української мови НАН України, Київ, 2020.

Дисертацію присвячено відстеженню мовнополітичних тенденцій на Закарпатті впродовж 1991–2020 років у загальноукраїнському суспільно-політичному контексті.

Проаналізовано основні українські законодавчі ініціативи в галузі мовної політики, акцентовано на тих правових нормах, які регулюють порядок застосування державної та інших мов, передусім мов національних меншин, в Україні, що є особливо важливим в регіональному ракурсі; запропоновано концепцію аналізу регіонального виміру мовної політики на Закарпатті в загальноукраїнському суспільно-політичному контексті; окреслено роль засобів масової інформації, зокрема інтернетового медійного лінгвопростору, у формуванні регіональної мовнополітичної ситуації; уведено до наукового обігу важливі архівні джерела з мовного питання на Закарпатті після 1991 року; проведено комплексний аналіз результатів зовнішнього незалежного оцінювання 2017–2019 рр. як індикатора мовної компетентності учасників ЗНО; узагальнено та оцінено результати дослідження сприйняття в регіоні освітніх мовних новацій через опитування різних категорій респондентів протягом 2018 року; виконано моніторинг експериментального досвіду впровадження елементів мультилінгвальної освіти в навчальних закладах України, зокрема й Закарпаття.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовне законодавство, державна мова, рідна мова, мовнополітичний дискурс, мови національних

МЕНШИН, мовна освіта, багатомовна освіта, засоби масової інформації, політичне русинство.

SUMMARY

Shumytska H.V. Language Situation in Transcarpathia in the time of 1991–2020: Regional Dimension of Language Policy. — Qualifying scientific paper. Manuscript.

Doctoral Dissertation in Philological Sciences in 10.02.01 «Ukrainian language» specialty. — Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis is devoted to tracking the linguistic and political tendencies in Transcarpathia during 1991 – 2020, in the light of the all-Ukrainian background.

The study has analyzed the main Ukrainian legislative initiatives in the field of language policy with the emphasis on the legal norms governing the usage of state and other languages (including those of national minorities) in Ukraine, which is especially important from a regional perspective; the concept of analysis of the regional dimension of language policy in Transcarpathia in the all-Ukrainian socio-political background has been proposed; the role of mass media, in particular the Internet media linguistic space, has been outlined in the formation of the regional language and political situation; a number of archival sources on the language issue in Transcarpathia were introduced into scientific circulation after 1991; for the first time a comprehensive analysis of the results of the external independent testing within 2017–2019 period as an indicator of language competence of the external testing participants was conducted; the author analyzed and summarized the results of a study of the perception of educational language innovations in the region through the surveys of different categories of respondents during 2018; the monitoring of experimental experience of introduction of the elements of multilingual education in educational institutions of Ukraine, including Transcarpathia has been carried out as well.

It is testified that the position of the Ukrainian language as the state language in the region **is strengthening \ is getting stronger** and its status in society is increasing. The fact is proved by a number of important linguistic and political events over the last few years, among which is the adoption of «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language» law. On the other hand, the manipulation of language issues in Ukraine, especially in border regions, has acquired a political flavour, went beyond the state, threatened the constitutional system and state sovereignty of Ukraine, created danger in various spheres of life - educational, economic, political, legal, etc. Therefore, it needs constant meticulous

attention of scientists who are guided by scientific arguments, verified facts, proven methods, but not by political slogans.

It has been substantiated that in Transcarpathia (polyethnic border region, at the extreme west of Ukraine), the language situation largely depends on the political situation at the governmental, interstate and regional levels. This is explained by several reasons. A multicultural and, consequently, multilingual environment presupposes objective differences in the understanding of the history of ethnic and subethnic groups, the understanding of their customs, traditions, etc. In addition, this process is also influenced by the peculiarities of linguistic and political culture, education, law, information policy of the state entity they were or are a part of. And only during the twentieth century Transcarpathia was the part of at least seven essentially different state or semi-state formations (Austria-Hungary, the Czechoslovak Republic, Carpathian Ukraine, Hungary, Transcarpathian Ukraine, the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Ukraine).

This, in its turn, causes various conflicts in the struggle for power and spheres of influence, and speculation on language issues by various political forces in their own interests, in particular before and during the election process, is a convenient and quite effective manipulative tool. Providing the influence of foreign policy factors on these processes, tensions and the degree of conflict in society are increasing many times, which has been observed in Ukraine for a long time, especially actively since 2014: annexation of Crimea, Russia's resolution of the war against Ukraine, the perturbation of national minorities in Ukraine after the adoption of the Law "On Education", in Transcarpathia – especially the Hungarian one, the constant pushing of the issue of political Rusynism, and so on.

Characteristic features of the linguistic and political situation in Transcarpathia in different periods of its development during Ukraine's independence are given, considering the personality of the President of Ukraine and his course of language policy in Ukraine, in the regions, in particular through the local regional administration whose head until 1997 was the representative of the President of Ukraine.

Key words: language policy, language situation, language legislation, state language, native language, language political discourse, national minorities, languages of national minorities, language education, multilingual education, mass media, political Rusynism.

Підписано до друку 02.02.2021 р. Формат 60×90/16.
Папір друкарський. Друк різнографічний
Умовн. друк. арк.1,9
Наклад 100 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 050 977 16 56